

Τρίτη Θεματική Ενότητα

Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις της μάθησης ενηλίκων.

Σκοπός

Σκοπός της διδακτικής ενότητας είναι η εισαγωγή στο έργο δυο κορυφαίων θεωρητικών της Εκπαίδευσης Ενηλίκων, οι οποίοι συνέβαλαν καταλυτικά στην ολιστική κατανόηση του φαινομένου της μάθησης και στην ανάπτυξη διεργασιών μέσα από τις οποίες μετασχηματίζονται, με αξιοποίηση του κριτικού στοχασμού, οι στερεοτυπικές και δυσλειτουργικές αντιλήψεις των εκπαιδευομένων (Freire, Mezirow). Η διδακτική ενότητα συνεχίζεται με τη συνοπτική παρουσίαση του έργου δύο ακόμα στοχαστών (Jarvis, Brookfield) οι οποίοι έχουν συμβάλει σημαντικά στο πεδίο της Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Τέλος, παρουσιάζεται παράδειγμα κριτικής ανάλυσης κειμένου για την ανάπτυξη του κριτικού διαλόγου στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ενηλίκων.

Προσδοκώμενα αποτελέσματα

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη αυτού του κεφαλαίου, θα είστε σε θέση να:

- περιγράψετε τις θεμελιώδεις αρχές των βασικών θεωρητικών της Εκπαίδευσης Ενηλίκων
- αποτιμάτε τη σημασία των διαφόρων θεωρητικών προσεγγίσεων για την εκπαίδευση ενηλίκων
- κατανοείτε το έργο των βασικών στοχαστών και των κινημάτων, που συνδέουν την εκπαίδευση ενηλίκων με το στόχο της κοινωνικής αλλαγής αλλά και να προσαρμόζετε τις εφαρμογές τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Λέξεις Κλειδιά

τραπεζική εκπαίδευση, πολιτική χειραφέτηση, παραγωγικές λέξεις, στοχαστική μάθηση, στάδια μετασχηματισμού, κριτικός στοχασμός, νοητικές συνήθειες, κριτική της ιδεολογίας, δυσαρμονία

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Στο πεδίο της εκπαιδευτικής πράξης κυριαρχεί η αντίληψη ότι σκοπός της εκπαίδευσης είναι η απόκτηση νέων γνώσεων και δεξιοτήτων. Κατά συνέπεια, κάθε εκπαιδευτική πράξη ή πρόγραμμα οφείλει να εφοδιάζει τους εκπαιδευόμενους/ες με γνώσεις που ακόμα δε διαθέτουν ώστε να μπορούν να προσαρμόζονται στις νέες κοινωνικές και οικονομικές απαιτήσεις. Από την άλλη πλευρά, υπάρχει μια δεύτερη προσέγγιση σύμφωνα με την οποία στόχος της ενήλικης μάθησης αποτελεί η αλλαγή του τρόπου με τον οποίο κατανοούμε την εμπειρία, στο βαθμό που η τελευταία ενδέχεται να είναι αποτέλεσμα κοινωνικής συμμόρφωσης και επιρροής. Η εκπαίδευση και η μάθηση ενηλίκων δεν μπορούν να θεωρηθούν ως αξιακά ουδέτερες διεργασίες που στοχεύουν στην επίτευξη ατομικών μαθησιακών αποτελεσμάτων και αδυνατούν να δώσουν λύσεις σε πολύπλοκα κοινωνικά προβλήματα. Οι σύγχρονες προσεγγίσεις στην Εκπαίδευση Ενηλίκων που προσδιόρισαν τις

βασικές προϋποθέσεις της χειραφετικής εκπαίδευσης έθεσαν τις βάσεις για να αναπτυχθεί μια μορφή μάθησης που αποσκοπεί στην κριτική επαναξιολόγηση και αλλαγή των διαστρεβλωμένων και στερεοτυπικών παραδοχών μας. Στόχος της χειραφετικής εκπαίδευσης Ενηλίκων αποτελεί οι ενήλικες εκπαιδευόμενοι να αντιληφθούν λειτουργικά την πραγματικότητα και να δρουν σύμφωνα με τις πραγματικές ανάγκες.

3.1. Freire P. Ο πατέρας της Κριτικής Παιδαγωγικής στην Εκπαίδευση Ενηλίκων

Ο Βραζιλιάνος Paulo Freire (1921 – 1997) αποτελεί έναν από τους σπουδαιότερους στοχαστές και θεμελιωτές της Εκπαίδευσης Ενηλίκων, αφού με το έργο του συνέβαλε στην ανάπτυξη του επιστημονικού αυτού πεδίου. Ο Freire ασχολήθηκε με την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων στη Λατινική Αμερική τις δεκαετίες 1960-1980. Μέσα από την εφαρμογή της θεωρίας της κριτικής παιδαγωγικής, αποσκοπεί στην απελευθέρωση και την χειραφέτηση των καταπιεσμένων ατόμων. Με τα δύο 2 βασικά βιβλία του, το Πολιτιστική Δράση για την Κατάκτηση της Ελευθερίας και το Αγωγή του Καταπιεζόμενου άνοιξε το δρόμο για μια επαναστατική και ριζοσπαστική θεώρηση της εκπαίδευσης Ενηλίκων που περιλαμβάνει την ανατροπή του κοινωνικό-πολιτικού καθεστώτος.

Αφετηρία της φρερεϊκής σκέψης αποτελεί η άποψη ότι η εκπαίδευση ενηλίκων συνδέεται άμεσα με το οικονομικό και κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον εντός του οποίου διεξάγεται, ακόμα και αν η πρόσβαση σε αυτήν επιτευχθεί. Η εκπαίδευση είτε συμμορφώνει τους/τις εκπαιδευόμενους/ες υποτάσσοντας τη σκέψη τους στην κυρίαρχη ιδεολογία είτε τους χειραφετεί. Στο πλαίσιο αυτό, ο Freire ασκεί κριτική στον παραδοσιακό τρόπο εκπαίδευσης (τραπεζική μάθηση – banking education) ο οποίος βασίζεται στην κάθετη μεταβίβαση γνώσεων από τους/τις διδάσκοντες/ουσες προς τους διδασκόμενους/ες γεγονός το οποίο συμβάλλει στην αδρανοποίηση της σκέψης και στην παθητικοποίηση. Για τον Freire, η εκπαίδευση έχει ως βασική αποστολή να συμβάλει ώστε τα άτομα, να αναδυθούν από την **κουλτούρα της σιωπής**, να συμμετέχουν δηλαδή στο κοινωνικό γίγνεσθαι. *«Μόνο όταν οι άνθρωποι μιας εξαρτημένης κοινωνίας ξεφύγουν από την κουλτούρα της σιωπής και κατακτήσουν το δικαίωμα να μιλήσουν- δηλαδή μόνο όταν κάποιες ριζοσπαστικές δομικές αλλαγές μεταμορφώσουν την εξαρτημένη κοινωνία- μπορεί μια τέτοια κοινωνία ως σύνολο να πάψει να είναι σιωπηλή ως προς τη διευθύνουσα κοινωνία.»* (σσ.71-72). Σκοπός της απελευθερωτικής αγωγής είναι να βοηθήσει τους ανθρώπους να αντιληφθούν την «προσκόλλησή» τους και να αποφασίσουν να μετασηματίσουν την πραγματικότητα.

Απαραίτητη προϋπόθεση για την απελευθερωτική λειτουργία της εκπαίδευσης αποτελεί η **κριτική συνειδητοποίηση**. Η συνειδητοποίηση δε λειτουργεί μόνη της, σε άτομα απομονωμένα. Η συνειδητοποίηση εμφανίζεται μόλις ο άνθρωπος έρθει πρόσωπο με πρόσωπο με τη συγκεκριμένη πραγματικότητα. Όταν η συνειδητοποίηση προχωρήσει πέρα από την κατανόηση ενός δεδομένου και το τοποθετήσει κριτικά μέσα στο σύστημα σχέσεων της ολότητας, τότε υπερβαίνει τον εαυτό της, βαθαίνει και γίνεται κριτική συνειδητοποίηση. *«...κριτική συνειδητοποίηση αποτελεί τη διαδικασία εκείνη με την οποία οι άνθρωποι ως γνώστες, και όχι ως δέκτες, επιτυγχάνουν ταυτόχρονα μία σε βάθος συνειδητοποίηση της ιστορικοκοινωνικής πραγματικότητας που διαμορφώνει τις ζωές τους και τις δυνατότητές τους να μεταβάλουν αυτή την πραγματικότητα»* (σελ.27). Στην μάθηση

ενηλίκων, οι εκπαιδευόμενοι/ες, αναλύοντας τους «κυρίαρχους» λόγους που χρησιμοποιούνται στην κοινωνία, για να προσδιορίσουν τι θεωρείται «αλήθεια», αποκτούν επίγνωση για το πώς η γνώση που θεωρούν σημαντική και αξιόλογη έχει καθοριστεί από εκείνους που ασκούν εξουσία, ενώ παράλληλα αναγνωρίζουν την αποσιώπηση της αλήθειας άλλων. Ο Freire, μάλιστα, θεωρούσε ότι, μόλις τα άτομα αποκτήσουν κριτική συνειδητοποίηση, τότε είναι σε θέση να επιφέρουν κοινωνική αλλαγή στον κόσμο τους και να αυτοπραγματωθούν μέσα από την άσκηση κοινωνικής κριτικής και την ανάληψη συλλογικής πολιτικής δράσης.

Ο Freire υποστήριξε πως το κλειδί για την ενδυνάμωση των εκπαιδευομένων είναι ο γραμματισμός (literacy). Αναγνώρισε τη δύναμη της γλώσσας και των λέξεων στην αναδιαμόρφωση του κόσμου, προμηνύοντας έτσι τη σχέση της μεταμοντέρνας θεωρίας με τη γλώσσα και την πρακτική. Δύο βασικά χαρακτηριστικά της διδακτικής προσέγγισης του Freire αποτελούν α) ο διάλογος και β) η διατύπωση και συζήτηση προβλημάτων (problem posing). Σύμφωνα με τον Freire, ο διάλογος είναι μια *«συνάντηση μεταξύ ανθρώπων, με ενδιάμεσο την πραγματικότητα, για την ανακάλυψη και ονομάτιση αυτής της πραγματικότητας. Ο διάλογος είναι μια υπαρξιακή αναγκαιότητα»*. Βάσει αυτών των χαρακτηριστικών η διδακτική πράξη πρέπει να ξεκινά με τη συστηματική μελέτη της καθημερινής ζωής των εκπαιδευομένων και τον εντοπισμό των προβλημάτων που αυτός ο πληθυσμός αντιμετωπίζει. Με την διερεύνηση των αναγκών των εκπαιδευομένων γίνεται η επιλογή των κατάλληλων θεμάτων (Κόκκος, 2005 · Landkammer, 2019 · Μάνθου, 2007). Αρχικά επιλέγονται ορισμένες παραγωγικές λέξεις/έννοιες που συνδέονται με τις συνθήκες ζωής των εκπαιδευομένων π.χ. νερό, γειτονιά. Οι λέξεις κλειδιά που συνδέονται με το θέμα και τις ανάγκες της κοινότητας, θα πρέπει να μπορούν να οδηγήσουν σε γενίκευση. Η διαδικασία δηλαδή, εκκινεί από το ειδικό για να οδηγήσει στο πέρασμα, στο γενικό. Η έννοια παρουσιάζεται στους εκπαιδευόμενους/ες με μια κωδικοποίηση (σκίτσο ή φωτογραφία). Κάθε έννοια (θέμα) αποκωδικοποιείται και αναλύεται σε επιμέρους έννοιες (υποθέματα). Στο σημείο της αποκωδικοποίησης, οι συμμετέχοντες θα συνειδητοποιήσουν τι γνωρίζουν και τι αγνοούν επί του θέματος (Abraham, 2013). Η αντίφαση που δημιουργείται, καθώς οι μαθητάνοντες/ουσες ακολουθούν την διαδικασία κωδικοποίησης και αποκωδικοποίησης, τους οδηγεί στο να αναπτύξουν μία νέα θεώρηση του θέματος την οποία είναι επιθυμητό να ενσωματώσουν στην κοσμοθεωρία τους. Οι παραγωγικές λέξεις συνδέονται μεταξύ τους, ο διάλογος μεταφέρεται από το ένα σημείο στο επόμενο και οι μαθητάνοντες αποκτούν μία σφαιρική αντίληψη για το εξεταζόμενο θέμα το οποίο προσεγγίζεται περισσότερο κριτικά πλέον (Κόκκος, 2005) Με τη βοήθεια των οπτικών τεκμηρίων γίνεται ανάλυση των επιμέρους εννοιών, διαδικασία που οδηγεί στην κριτική συνειδητοποίηση των κοινωνικοπολιτικών συνθηκών των εκπαιδευομένων.

Για μια βαθύτερη κατανόηση της πρακτικής διδασκαλίας της μεθόδου Freire, ανατρέξτε στον παρακάτω σύνδεσμο

<https://www.youtube.com/watch?v=3ZgVOeJ1qwQ>

Για τον Freire, η πλήρης και ουσιαστική μάθηση αφορά στην απόκτηση ενός βαθύτερου επιπέδου γνώσης που θα επιτρέπει την αυτόνομη κριτική σκέψη, την ορθολογική και δημοκρατική πράξη με σκοπό τον προσωπικό μετασχηματισμό και την κοινωνική χειραφέτηση. Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος του/της διδάσκοντα/ουσας στην ενήλικη μάθηση είναι καθοριστικός. «Οι προοδευτικοί εκπαιδευτικοί πρέπει να πείσουν τον εαυτό τους ότι δεν είναι μόνο δάσκαλοι- κάτι τέτοιο δεν ευσταθεί- δεν είναι μόνο ειδικοί της διδασκαλίας. Είμαστε πολιτικοί αγωνιστές, επειδή είμαστε δάσκαλοι...η δουλειά μας είναι να διδάξουμε αυτά τα πράγματα με σοβαρότητα και επιδεξιότητα, αλλά και να συμμετέχουμε, να αφιερωνούμε στον αγώνα για να νικηθεί η κοινωνική αδικία.» Φρεϊρε, 2006, 185

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Επιλέξτε ένα οπτικό σκίτσο. Περιγράψτε με λίγα λόγια την ομάδα στην οποία θεωρείτε ότι θα αξιοποιούνταν το σκίτσο αυτό σήμερα, τη δομή βάθους στην οποία αναφέρεται, και υποθέστε το παραγωγικό θέμα το οποίο θα μπορούσε να αποτελεί το αντικείμενο επεξεργασίας μέσω του σκίτσου. Αναφέρετε τρία ερωτήματα ή προβληματισμούς που θα μπορούσαν να τεθούν από τον εκπαιδευτή ώστε να διευκολυνθεί η επεξεργασία που προαναφέρατε.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Η εκπαιδευτική μεθοδολογία του Freire αναπτύχθηκε σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον, στο οποίο κυριαρχούσε μια συγκεκριμένη μορφή πολιτικής και κοινωνικής καταπίεσης. Αρκετοί διανοητές έχοντας υπόψη ότι κάθε μεθοδολογία είναι πολιτισμικά προσδιορισμένη έχουν διατυπώσει τεκμηριωμένους προβληματισμούς για τη σύγχρονη εφαρμογή των μεθόδων και της προσέγγισης του Freire.

Σε ποιο βαθμό πιστεύετε εσείς ότι είναι επίκαιρη σήμερα η θεωρία του Freire και γιατί; Κατά πόσο μπορεί να εφαρμοσθεί στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία η προσέγγισή του;

Σύμφωνα με τον Κόκκο (2005) ο Freire θεμελίωσε την προσέγγιση της εκπαιδευτικής του διεργασίας στον ανοιχτό, γόνιμο διάλογο με τους επιμορφούμενους/ες, την κριτική σκέψη και συνειδητοποίηση, συστατικά, που κατέτειναν στον ατομικό μετασχηματισμό των εκπαιδευόμενων αλλά και σε έναν κοινωνικό αναπροσανατολισμό. Όλα αυτά τα δομικά στοιχεία της Φρεϊρικής προσέγγισης αποτελούν ερείσματα τα οποία μπορούμε σαφώς να αξιοποιήσουμε στη σύγχρονη διδακτική στη σύγχρονη πολυσύνθετη κοινωνία της παγκοσμιοποίησης που ο αλτρουισμός καταρρέει λόγω της πολιτισμικά επιβεβλημένης επικράτησης του ατομικισμού είναι επιτακτικό η εκπαίδευση να στηρίζεται στο διάλογο, τον κριτικό στοχασμό, αυτοστοχασμό και αναστοχασμό αλλά κυρίως να δημιουργεί προβληματισμούς.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Freire, P. (1977α). *Η αγωγή του καταπιεσμένου*. Αθήνα: Ράππα,

<https://docplayer.gr/2461893-Agogi-toy-katapiezomenoy.html>

Freire, P. (1977β). Πολιτιστική δράση για την κατάκτηση τη ελευθερίας. Αθήνα:Καστανιώτης.

Freire, P. (2006). Δέκα επιστολές προς εκείνους που τολμούν να διδάσκουν. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο

Κόκκος Α. και συν.(2019). Διευρύνοντας τη θεωρία Μετασχηματισμού. Η συμβολή δέκα σημαντικών στοχαστών. Αθήνα: Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

Περράκη, Ε. (2007). Η εκπαιδευτική θεωρία του Paulo Freire υπό το πρίσμα της φεμινιστικής παιδαγωγικής. Μεταπτυχιακή Εργασία, Διατμηματικό ΜΠΣ στην Παιδαγωγική της Ισότητας των Φύλων. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ. Διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/75881/files/gri-2007-571.pdf>

Τα περιεχόμενα της ιστοσελίδας <https://infed.org/mobi/?s=Freire>

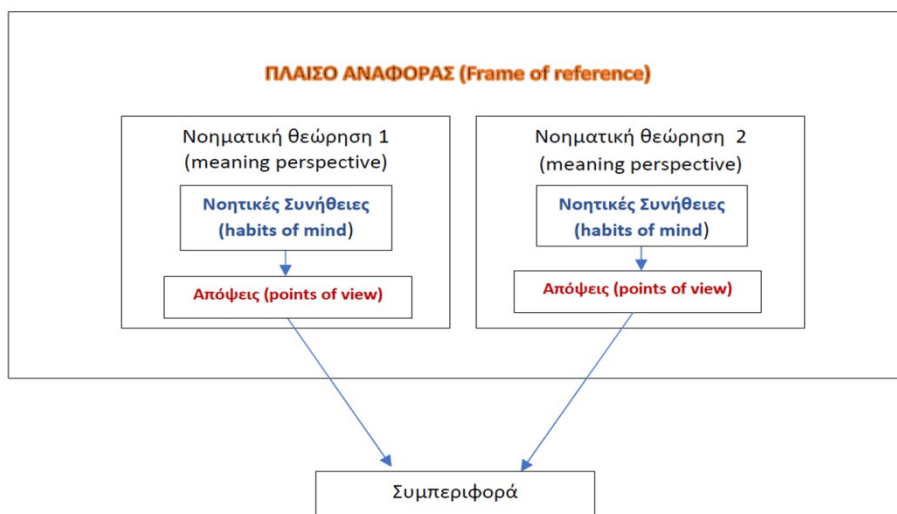
3.2. Mezirow J. – Η θεωρία της Μετασχηματίζουσας μάθησης

Η θεωρία της μετασχηματίζουσας μάθησης αποτελεί αντικείμενο εκτενούς διαλόγου στο χώρο της εκπαίδευσης ενηλίκων. Πρόκειται για μια συνεκτική θεωρία μάθησης η οποία ερμηνεύει τη διεργασία της ενήλικης εκπαίδευσης και ενισχύει την επιστημονική αυτοτέλεια του πεδίου. Ακολουθώντας αρχικά μια κοινή πορεία με τον Freire, ο J. Mezirow (1923-2014), καθηγητής της εκπαίδευσης ενηλίκων στο Teachers College του Πανεπιστημίου Columbia, άρχισε να αναπτύσσει στα μέσα της δεκαετίας του 1970 τη θεωρία του μελετώντας τον τρόπο με τον οποίο οι ενήλικες αλλάζουν τις αξίες τους, τα πιστεύω και τη στάση ζωής τους. Εμπνεόμενος από την εμπειρία εκπαίδευσης της συζύγου του, η οποία είχε επιστρέψει μετά από χρόνια στα πανεπιστημιακά έδρανα, ο Mezirow πραγματοποίησε μία έρευνα σε εθνικό επίπεδο στις ΗΠΑ, για τις γυναίκες που επιστρέφουν στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση προσπαθώντας να ερμηνεύσει τις αλλαγές που βιώνουν από την εμπειρία αυτή αλλά και να δημιουργήσει μια τυπολογία προτύπων προσωπικής αλλαγής.

Κεντρικές έννοιες της θεωρίας της μετασχηματίζουσας μάθησης αποτελούν το **πλαίσιο αναφοράς, οι νοητικές συνήθειες και οι απόψεις**. Ως πλαίσιο αναφοράς ορίζεται το σύνολο των συμβολικών προτύπων που εδραιώνονται στη βιογραφία του ατόμου μέσω της αλληλεπίδρασής με το περιβάλλον του. Το πλαίσιο αναφοράς συνίσταται από νοηματικές θεωρήσεις, από ερμηνευτικά εργαλεία δηλαδή της πραγματικότητας (**νοητικές συνήθειες και τις συνακόλουθες απόψεις**). Αυτές οι αντιλήψεις και προσδοκίες επηρεάζονται από παράγοντες όπως: τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, η κοινωνική καταγωγή, οι απόψεις για τον κόσμο, τα θρησκευτικά δόγματα, οι αισθητικές αξίες, κ.ά. Οι ενήλικες έρχονται στην εκπαίδευση με βάση ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αναφοράς. Επομένως, το πλαίσιο αναφοράς επιδρά καθοριστικά στον τρόπο με τον οποίο αντιδρούμε ή βγάζουμε συμπεράσματα για τα βιώματά μας, αφού εμπεριέχει πρότυπα που απορρέουν από την κοινωνικοποίησή μας και είναι συνυφασμένα με το σύστημα αξιών και την ιδεολογική μας ταυτότητα (Μαλτέζου & Κουλαουζίδης, 2020, σελ. 97).

Οι απόψεις αποτελούν τις επιμέρους εκφάνσεις των νοητικών συνηθειών οι οποίες προέρχονται από σύνολα νοηματικών σχημάτων που ασυνείδητα κατευθύνουν τον τρόπο με τον οποίο ενεργούμε, αιτιολογούμε και διαμορφώνουμε ερμηνείες σχετικά με πρόσωπα, αντικείμενα και καταστάσεις (Mezirow, 2006, σελ. 57). Υπάρχουν διάφορα είδη νοητικών απόψεων: α) Επιστημολογικές (π.χ. ο τρόπος που μαθαίνουμε και χρησιμοποιούμε όσα μαθαίνουμε, η φύση της γνώσης, κατά πόσο μπορούμε να γνωρίζουμε έγκυρα κ.ά.), β) Νοητικές απόψεις κοινωνικού χαρακτήρα (π.χ. εθνοκεντρισμός, ρατσισμός, σεξισμός, αντίληψη για την εργασία, για τις σχέσεις, για την ταυτότητα και πρακτική του εκπαιδευτικού, του πολίτη, του συζύγου κ.ο.κ., αντίληψη για το περιβάλλον, αντίληψη για μία φιλοσοφική ή θρησκευτική θεώρηση, μία θεωρία κ.ά.) και γ) Ψυχολογικού χαρακτήρα (π.χ. το να προσεγγίζουμε το άγνωστο με φόβο ή αυτοπεποίθηση, αδυναμία ή ικανότητα προάσπισης προσωπικών συμφερόντων, αδυναμία ή ικανότητα ολοκλήρωσης έργων, κ.ά.). Όταν παρουσιάζεται δυσκολία στην ερμηνεία των νέων εμπειριών ή στην προσαρμογή σε συγκεκριμένες συνθήκες, τότε οι νοητικές συνήθειες χαρακτηρίζονται ως **δυσλειτουργικές** (Mezirow, 2007, όπ. αναφ. στο Ράικου & Καραλής, 2019, σελ. 49).

Για παράδειγμα, στο παρακάτω σχήμα θεωρούμε έστω ότι το πλαίσιο αναφοράς ενός ατόμου αποτελείται από μόνο δύο (2) νοηματικές θεωρήσεις. Κάθε νοηματική θεώρηση αποτελείται από νοητικές συνήθειες οι οποίες οδηγούν σε απόψεις, οι οποίες με τη σειρά τους οδηγούν σε συμπεριφορές. Ας θεωρήσουμε ότι το πλαίσιο αναφοράς ενός ατόμου δημιουργήθηκε σε ένα συντηρητικό περιβάλλον αυστηρών χριστιανικών αρχών. Άρα το άτομο δομήθηκε πάνω σε μια σειρά από αδιαπραγμάτευτες δογματικές αρχές και αυτό είχε ως συνέπεια να αποκτήσει νοηματικές θεωρήσεις για συγκεκριμένα ζητήματα (π.χ. για τον γάμο ή για τους ομοφυλόφιλους). Η νοηματική θεώρηση για το γάμο, του ατόμου αυτού εμπεριέχει τη νοητική συνήθεια του θρησκευτικού μυστηρίου ως ορθού τρόπου ένωσης δύο ατόμων και αυτό θα έχει ως συνέπεια την άποψη ότι «μόνο ο θρησκευτικός γάμος είναι σωστός». Αυτή η άποψη εκφράζεται μέσω μια συγκεκριμένης συμπεριφοράς. Όταν αυτό το άτομο βρεθεί σε μια σχέση που η αντίστοιχη νοηματική θεώρηση εμπεριέχει άλλη νοητική συνήθεια και άρα παράγει άλλη άποψη (π.χ. υπέρ του πολιτικού γάμου) τότε υπάρχει μια δυσλειτουργία και το άτομο αντιμετωπίζει ένα αποπροσανατολιστικό δίλημμα (ή βίωμα).

Η εμφάνιση του αποπροσανατολιστικού διλήμματος αποτελεί το σημείο έναρξης για τη μετασχηματίζουσα μάθηση. Ο μετασχηματισμός της οπτικής μπορεί να συμβεί, όταν οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι μέσω της κριτικής αυτόνομης σκέψης συνειδητοποιήσουν πώς και γιατί οι παραδοχές που έχουν περιορίζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται, κατανοούν και αισθάνονται τον κόσμο γύρω τους. Επειδή η αλλαγή του πλαισίου αναφοράς είναι μια πολύ δύσκολη και επίπονη διαδικασία, ο Mezirow υποστήριξε ότι η μετασχηματίζουσα μάθηση διακρίνεται σε δύο είδη: το πρώτο είδος έγκειται σε μετασχηματισμό μίας ή περισσότερων απόψεων, οι οποίες αποτελούν εκφάνσεις μιας ευρύτερης νοητικής συνήθειας (π.χ. η νοητική συνήθεια εθνοκεντρισμός συνεπάγεται απόψεις όπως οι Έλληνες είναι ο περιούσιος λαός, οι ξένοι αποτελούν κίνδυνο για την οικονομία κτλ). Το δεύτερο είδος επέρχεται όταν αναδιαμορφωθεί λειτουργικά μια νοητική συνήθεια.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Δώστε 2-3 παραδείγματα δυσλειτουργικών απόψεων εντάξτε τα στην ευρύτερη νοητική συνήθεια που θεωρείτε ότι μπορούν να ενταχθούν. Πώς αυτές οι απόψεις είναι δυνατό να συνδεθούν και με άλλες νοητικές συνήθειες οι οποίες δεν ταυτίζονται μεν με το γνωστικό αντικείμενο αλλά συντελούν στη διαμόρφωση ενός πλαισίου αναφοράς που χαρακτηρίζει τη συνολική συμπεριφορά των εκπαιδευόμενων σας ; Ποια στοιχεία του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου (στενού και ευρύτερου) πιθανώς οδήγησαν στην υιοθέτηση αυτών των δυσλειτουργικών απόψεων.

Για την εφαρμογή της θεωρίας της μετασχηματίζουσας μάθησης στην πράξη, ο Mezirow εστιάζει στα εξής τρία βασικά σημεία: α) **την εμπειρία**, β) **το κριτικό στοχασμό** και γ) **την ορθολογική συζήτηση**.

Ο ρόλος της εμπειρίας είναι κεντρικός στην ενήλικη μάθηση. Η εμπειρία ζωής των ενηλίκων εκπαιδευομένων αποτελεί το σημείο εκκίνησης για τη μαθησιακή διαδικασία. Ο/η διδάσκων/ουσα αξιοποιεί την ενήλικη εμπειρία με στόχο το μετασχηματισμό της. Προϋποθέσεις για αυτή τη διαδικασία αποτελούν η **απώλεια νοήματος** (είναι η επιθυμητή κατάσταση) και η **αναθεώρηση των προηγούμενων εμπειριών**. Συνεπώς, η μάθηση δεν είναι απλώς η προσθήκη νέων γνώσεων σε όσα ήδη γνωρίζουμε, αλλά ο μετασχηματισμός της υπάρχουσας γνώσης ώστε να επιτευχθεί μία νέα οπτική (μετασχηματίζουσα οπτική). Όταν, δηλαδή, τα άτομα έρθουν μέσα από τη μαθησιακή διαδικασία σε ένα σημείο στο οποίο έρχονται αντιμέτωποι με τις δυσλειτουργικές αντιλήψεις και καλούνται να επιλύσουν διλήμματα. Η μάθηση γίνεται μια αντίδραση **στη βιογραφική δυσαρμονία** και ο/η ενήλικος/η εκπαιδευόμενος/η βιώνει μία διεργασία αυτο-εξέτασης που συχνά συνοδεύεται από συναισθήματα ενοχής ή ντροπής. Η αυτο-εξέταση περιλαμβάνει κριτική αξιολόγηση των παραδοχών που καταλήγει στην αναγνώριση πως και άλλα άτομα έχουν βιώσει παρόμοιες διεργασίες.

Αν η εμπειρία είναι το σημείο εκκίνησης για το μετασχηματισμό, ο κριτικός στοχασμός είναι το εργαλείο επίτευξης αυτού του στόχου. Ο κριτικός στοχασμός είναι μια διανοητική διαδικασία μέσω της οποίας αποφασίζουμε τι να πιστέψουμε και τι όχι (Ennis, 1993). Είναι η διαδικασία της κριτικής αποτίμησης του περιεχομένου, τις διαδικασίας και των συλλογισμών της προσπάθειας μας να ερμηνεύσουμε και να αποδώσουμε ΝΟΗΜΑ σε μια εμπειρία ή σε ένα πρόβλημα. Κατά συνέπεια, ο κριτικός στοχασμός μας οδηγεί σε ένα ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ – ΠΡΑΞΗ. Ο καταλύτης για αυτήν τη διαδικασία είναι ο διάλογος, η **ορθολογική συζήτηση**. Η ορθολογική συζήτηση αποτελεί μια ανοικτή συνομιλία, κατά την οποία συναντώνται ακριβείς και πλήρεις πληροφορίες και στοχεύει στην εξέταση στοιχείων και στην αξιολόγηση των επιχειρημάτων. Ο κριτικός στοχασμός και ο ορθολογικός διάλογος αποτελούν τα δύο συστατικά που θα οδηγήσουν στην επίγνωση του κόσμου και των σχέσεων του με τον εαυτό και τους άλλους.

Υπάρχουν δέκα στάδια μέσω των οποίων ο ενήλικος εκπαιδευόμενος μπορεί να επιτύχει τη μετασχηματίζουσα μάθηση. Τα στάδια αυτά είναι τα ακόλουθα.

1. Ένα αποπροσανατολιστικό δίλημμα.
2. Αυτο-εξέταση (συνοδευόμενη από ανάλογα συναισθήματα, π.χ. ντροπή).
3. Κριτική αξιολόγηση των παραδοχών.
4. Αναγνώριση από το άτομο πηγή της δυσαρέσκειας και μοίρασμα με άλλους της διεργασίας του μετασχηματισμού.
5. Αναζήτηση νέων ρόλων, σχέσεων, τρόπων δράσης.
6. Σχεδιασμός ενός πλάνου δράσης.
7. Απόκτηση γνώσεων, στάσεων και ικανοτήτων για την υλοποίηση του πλάνου δράσης.
8. Δοκιμή των νέων ρόλων.
9. Οικοδόμηση αυτοπεποίθησης και ικανοτήτων για ανταπόκριση στους νέους ρόλους και στις νέες σχέσεις.
10. Επανένταξη στη ζωή σύμφωνα με τις συνθήκες οι οποίες έχουν πλέον οριστεί από τις νέες προοπτικές.

Αξίζει να σημειωθεί ότι όλη αυτή η διαδικασία των φάσεων μετασχηματισμού δεν είναι γραμμική. Συνήθως αφορά μια σπειροειδή πορεία όπου επιδρούν συναισθηματικοί αλλά και παράγοντες που αφορούν την ύπαρξη κατάλληλου υποστηρικτικού πλαισίου (από οικείους ή/και τα μέλη μιας εκπαιδευτικής ομάδας). Τόσο στις πρώτες φάσεις της διεργασίας, όπου οι εμπλεκόμενοι εξετάζουν στοχαστικά τις εδραιωμένες τους αντιλήψεις, όσο και στις μετέπειτα φάσεις όπου καλούνται να δράσουν στοχαστικά σύμφωνα με το νέο τους ρόλο, είναι πιθανό να αισθάνονται συγκλονισμένοι και φοβισμένοι, σε βαθμό τέτοιο ώστε συχνά να ακινητοποιούνται σε κάποια από τις φάσεις αυτές. Η βαθιά τους επιθυμία για αλλαγή, η ένταση του αποπροσανατολιστικού διλήμματος και το αίσθημα απειλής τους από αυτό, η σε βάθος κατανόηση και αποδοχή της νέας θεώρησης έναντι της παλιάς, είναι παράγοντες που επηρεάζουν τα συναισθήματά τους και κατ' επέκταση την αποφασιστικότητά τους ώστε να είναι αποτελεσματικοί και σταθεροί στο νέο τους ρόλο.

Εν κατακλείδι, κεντρικό χαρακτηριστικό επομένως της θεωρίας του Mezirow αποτελεί ότι εστιάζει στη χειραφετική μάθηση καθώς επικεντρώνεται στην επανεξέταση αντιλήψεων που πράξεων που βασίζονται σε διαστρεβλωμένες ή ατελείς παραδοχές. Στόχος της μετασχηματίζουσας μάθησης είναι η κριτική επανεξέταση, η αμφισβήτηση προβληματικών παραδοχών με στόχο τη πιο δημιουργική και λειτουργική αντίληψη των πραγμάτων και τη δράση με βάση τις μετασχηματισμένες αντιλήψεις. Σ' αυτό το μαθησιακό πλαίσιο, κρίσιμος είναι ο ρόλος του διδασκόντα/ουσας. Για τον Mezirow, «Ο απώτερος στόχος, ο σκοπός, της εκπαίδευσης ενηλίκων είναι να βοηθάει τους ενήλικους να συνειδητοποιούν τις δυνατότητές τους να γίνονται περισσότερο χειραφετημένοι, κοινωνικά υπεύθυνοι και αυτοδύναμοι.... Οι εκπαιδευτές ενηλίκων δεν είναι ποτέ ουδέτεροι. Είναι πολιτισμικοί ακτιβιστές, δεσμευμένοι να υποστηρίζουν και να διευρύνουν τους κανόνες, τις κοινωνικές πρακτικές, τους θεσμούς και τα συστήματα που ενισχύουν την πληρέστερη και πιο ελεύθερη συμμετοχή στο διάλογο, στη μετασχηματίζουσα μάθηση, στη στοχαστική δράση και στη μεγαλύτερη ενεργοποίηση των συμμετεχόντων». (Jack Mezirow, 2000, σελ. 26-31)

Θα πρέπει ωστόσο να τονιστεί ότι ο Mezirow διαμορφώνει ένα πλαίσιο δεοντολογίας για τους/ τις εκπαιδευτές/τριες ενηλίκων. Οι εκπαιδευτές/τριες δε θα πρέπει να εκκινούν τη μαθησιακή διαδικασία έχοντας ως κύρια αποστολή την καθοδήγηση της ομάδας προς ένα πολιτικό στόχο. Περισσότερο τόνισε την ανάγκη οι εκπαιδευτές/τριες να καθίστανται μαζί με τους/τις εκπαιδευόμενους/ες συνερευνητές των συνθηκών καταπίεσης και να συντονίζουν την ομάδα σε στοχαστικές διεργασίες που θα οδηγήσουν στην κριτική συνειδητοποίηση.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Μπορείτε να καταγράψετε 2-3 παραδοχές, τις οποίες έχετε διαμορφώσει για την ομάδα φοιτητών/τριών στην οποία διδάσκετε; Στη συνέχεια σκεφτείτε τις παραδοχές σας και προσπαθήστε να αναγνωρίσετε πού στηρίζονται (εμπειρία, γνώσεις, απόψεις άλλων κ.τλ.). Χρειάζονται επανεξέταση; Εάν ναι, γιατί; Εάν όχι, γιατί; Τεκμηριώστε την απάντησή σας σε 30-50 λέξεις.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Καλαουζίδης, Γ. και Ανδριτσάκου, Δ. (2007). Συζητώντας με τον καθηγητή Jack Mezirow: Διάλογος για την Μετασχηματίζουσα Μάθηση. Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων, (11), 5-11.

Κόκκος, Α. (2019). Εισαγωγή. Στο: Κόκκος, Α. και συνεργάτες. Διεκρινώντας τη θεωρία του Μετασχηματισμού. Η συμβολή δέκα σημαντικών στοχαστών. σσ. 13 - 39. Αθήνα: Ε.Ε.Ε.Ε.

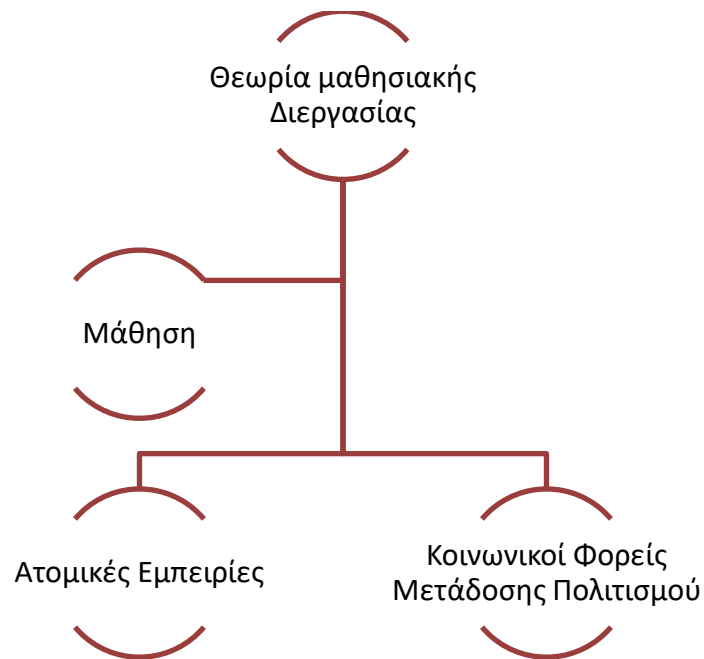
Λιντζέρης, Π. (2007). Η σημασία του κριτικού στοχασμού και του ορθολογικού διαλόγου στη θεωρία του Jack Mezirow για τη μετασχηματίζουσα μάθηση. Πάτρα: ΕΑΠ. Διαθέσιμο στο: <http://users.sch.gr/hlapanis/portal/images/uploads/registered/diplomatikes/lintzeris.pdf>

Mezirow, J. (2007). Η Μετασχηματίζουσα Μάθηση. Αθήνα: Μεταίχμιο.

3.3. P. Jarvis – Η θεωρία της Μαθησιακής Διεργασίας (learning process)

Ο Jarvis αποτελεί έναν από πιο σημαντικούς θεωρητικούς της Εκπαίδευσης Ενηλίκων που προσέγγισαν το πεδίο με βιωματικούς όρους. Το βιβλίο του *The Sociology of Adult and Continuing Education* καλύπτει όλο το φάσμα των θεωρητικών και πρακτικών ζητημάτων της εκπαίδευσης ενηλίκων και της δια βίου μάθησης. Άμεσα επηρεασμένος από τη θεωρία της Συμβολικής Αλληλεπίδρασης, για τον Jarvis η μάθηση συνδέεται με την κοινωνική διεργασία ανάπτυξης του ανθρώπου (becoming human). Συνδέεται, δηλαδή, με την ανάπτυξη της αίσθησης του εαυτού μέσω των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, την ατομική παρουσία εντός του πολιτισμικού πλαισίου μιας κοινωνίας, με τα παράδοξα, τα διλήμματα και τις αποσυνδέσεις που αναδύονται. Στο πλαίσιο αυτό, η μάθηση ενηλίκων αποτελεί ένα σύνθετο φαινόμενο καθώς η ζωή αποτελεί μια συνεχή διαδικασία μάθησης, η οποία αναπτύσσεται σ' ένα πολύπλοκο και ποικιλόμορφο πολιτισμικό πλαίσιο. Η κατανόησή του πολιτισμικού πλαισίου αποτελεί βασική προϋπόθεση για την κατανόηση της διαδικασίας της μάθησης. Καθώς η κουλτούρα είναι ένα φαινόμενο που εξαιτίας των αλλαγών, των πιέσεων, αλλά και των επιρροών που δέχεται, βρίσκεται σε ένα καθεστώς συνεχούς διαπραγμάτευσης, η κατανόησή της αποτελεί βασική προϋπόθεση για την κατανόηση της διαδικασίας της μάθησης.

Ταυτόχρονα, το φαινόμενο της μάθησης αλλά και της εκπαίδευσης περιέχει την ψυχολογική διάσταση της ανθρώπινης προσωπικότητας. Οι κοινωνικές εμπειρίες αποτελούν την αρχή κάθε μαθησιακής διεργασίας. Η εμπειρία είναι ένας συνδυασμός αλληλεπιδράσεων της τρέχουσας συγκυρίας με το σύνολο των προηγούμενων εμπειριών (βιογραφίας) του ατόμου. Τα άτομα λειτουργούν εντός κοινών πολιτισμικών πλαισίων και η μάθηση δεν μπορεί να γίνει εκτός κοινωνικού πλαισίου. Ο Jarvis περιγράφει το φαινόμενο της μάθησης ολιστικά, ως θεμελιώδες **υπαρξιακό χαρακτηριστικό** της ανθρώπινης φύσης. Για τον Jarvis, η έννοια της ατομικής υπόστασης είναι ιδιαίτερα σημαντική για όλη την συγκρότηση της θεωρίας εκπαίδευσης των ενηλίκων. Εξετάζει το νόημα και το αποτέλεσμα της μαθησιακής διεργασίας τόσο σε ατομικό επίπεδο αλλά κυρίως αναφορικά με την κοινωνία ως σύνολο ατόμων που σχετίζονται και αλληλεπιδρούν.

Στο πλαίσιο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης η γλώσσα είναι κεντρικό στοιχείο. Οι λέξεις συμβολίζουν μια φαινομενικά εξωτερική πραγματικότητα. Όταν ονομάζουμε κάτι, του αποδίδουμε νόημα. Έτσι, οι αφηρημένες έννοιες γίνονται αντιληπτές ως συγκεκριμένα πράγματα με νόημα που στην πραγματικότητα μπορεί να μην είναι, καθώς η γλώσσα δεν είναι απαλλαγμένη από τις αξίες του πολιτισμού που τη δημιουργεί. Ενδέχεται κάποιες φορές κάποια γεγονότα να μας κάνουν να συνειδητοποιούμε την ανεπάρκεια της νοηματοδότησης. Για τον Jarvis, η περίπτωση της σύγκρουσης μεταξύ της βιογραφίας ενός ατόμου με μια νέα εμπειρία, η δυσκολία του ατόμου να νοηματοδοτήσει τις εμπειρίες του με βάση αυτό που έχει μάθει, είναι το έναυσμα της μάθησης. Στο πλαίσιο αυτό, ως μαθησιακή διεργασία ορίζεται «Ο συνδυασμός των διεργασιών κατά τη διάρκεια της ζωής ενός ατόμου μέσω των οποίων το άτομο ως όλον σώμα (γενετικό, φυσικό και βιολογικό) και νους (γνώσεις δεξιότητες, στάσεις, αξίες, συναισθήματα, πεποιθήσεις και αισθήσεις) βιώνει κοινωνικές καταστάσεις, των οποίων το αντιληπτό περιεχόμενο μετασχηματίζεται γνωστικά, συναισθηματικά ή πρακτικά (ή μέσω οποιουδήποτε συνδυασμού) και ενσωματώνεται στην ατομική βιογραφία του ατόμου με αποτέλεσμα ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο ή πιο έμπειρο άτομο.»(Jarvis 2006, σελ. 134).

Για τον Jarvis μάθηση είναι μια ψυχοκοινωνική διεργασία ανάπτυξης και εξέλιξης με στόχο την προσωπική και κοινωνική ολοκλήρωση, η «.....διεργασία του μετασχηματισμού της εμπειρίας σε γνώση, δεξιότητες, στάσεις, αξίες, συναισθήματα, κ.λ.π.» (Jarvis 1995:59). Ένα άτομο μπορεί να επιλέξει να ανταποκριθεί στην εμπειρία αυτή με έναν ή περισσότερους από τους ακόλουθους τρόπους:

Α) **Μη μάθηση**: προσκόλληση σε παραδοχές, μη σκέψη, απόρριψη.

Β) **Μη στοχαστική μάθηση** : Προσυνειδητή μάθηση (όπως απόκτηση πληροφοριών), μάθηση δεξιοτήτων (τυπική εκπαίδευση), απομνημόνευση, συντηρεί το κατεστημένο

Γ) **Στοχαστική μάθηση**: Στοχασμός, στοχαστική μάθηση δεξιοτήτων (νέες απαντήσεις για νέες καταστάσεις), εμπειρική μάθηση (εφαρμογή της θεωρίας στην πράξη), μάθηση μέσα

από τη δράση, οδηγεί σε αλλαγή των συνθηκών, απαντά στην αίσθηση αποσύνδεσης, αμφισβήτηση του κατεστημένου.

Η «μη στοχαστική μάθηση» αφορά τις μαθησιακές διεργασίες αφομοίωσης στις οποίες όσοι συμμετέχουν δεν αμφισβητούν ιδέες ή την πηγή των ιδεών. Αυτή η επαναληπτική μάθηση πολλές φορές ενθαρρύνεται από τις προνομιούχες κοινωνικές ομάδες. Έτσι επιτυγχάνεται η κοινωνική συμμόρφωση μολονότι τα άτομα αισθάνονται «ελεύθερα» στην κοινωνία που ζουν. Τα εγκατεστημένα και αναπαραγόμενα κοινωνικά πρότυπα θεωρούνται ως ο σωστός τρόπος ή ως οι ορθές συμπεριφορές. Το κομβικό σημείο για τη μετάβαση στη στοχαστική μάθηση είναι η **βιογραφική αποσύνδεση (disjuncture)**. Αποσύνδεση είναι μια κατάσταση στην οποία οι γνώσεις των ανθρώπων και το βιογραφικό απόθεμα των εμπειριών τους δεν είναι δυνατό να τους υποστηρίξουν με επάρκεια ώστε να ανταποκριθούν σε μια εμπειρία ή την προσομοίωση μιας εμπειρίας. Πρόκειται για τα κενά που δημιουργούνται «μεταξύ της βιογραφίας μας και της αντίληψής μας για την εμπειρία μας...» (Jarvis, 2012, σ. 3). Η αποσύνδεση έχει διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά που απαιτούν διαφορετική διαχείριση. Μπορεί να είναι θετική ή τραυματική εμπειρία. Όταν εμπλέκεται το συναίσθημα, η αποσύνδεση δημιουργεί δυσλειτουργίες και το άτομο χρειάζεται να στοχαστεί στο πλαίσιο νοηματοδότησής του και να το αλλάξει. Κατά συνέπεια όταν οι άνθρωποι αρχίζουν να προσπαθούν και να επαναφέρουν την αίσθηση της αρμονίας μεταξύ του εαυτού και της εμπειρίας, τότε εκκινείται η μαθησιακή διαδικασία. Σ' αυτή τη διαδικασία, το άτομο συμμετέχει ως όλον. Άλλωστε κατά τον Jarvis η μάθηση είναι ο συνδυασμός διεργασιών του όλου προσώπου (σώμα και νους).

Σύμφωνα με τον (Jarvis 1995:58), η μαθησιακή διαδικασία ακολουθεί κυκλική πορεία. Η διαδικασία περιλαμβάνει την πρόσληψη και την αξιολόγηση από τα άτομα των διαφόρων τμημάτων που συνθέτουν την εξαντικειμενοποιημένη κουλτούρα (curriculum), όπου μετά την επιλεκτική ενσωμάτωσή τους στο ήδη υπάρχον γνωστικό υπόβαθρο, τα άτομα μέσα από τις αλληλεπιδράσεις και την επικοινωνία αρχίζουν να εξωτερικεύουν την νεοαποκτηθείσα γνώση (εσωτερίκευση – επεξεργασία – εξωτερίκευση)

Συνολικά, το μοντέλο μάθησης του Jarvis προσεγγίζει ολιστικά το φαινόμενο της μάθησης ενώ αναγνωρίζεται ως καίριος παράγοντας το συναίσθημα που κατέχει σημαντικό ρόλο στη συνδυαστική διεργασία της μάθησης αλλά και το κοινωνικό πλαίσιο, που επιδρά στον τρόπο νοηματοδότησης από το άτομο (Jarvis, 2009:52). Ο Jarvis αναγνωρίζει τον πολύπλευρο τρόπο με τον οποίον επιδρούν τα συναισθήματα και η κοινωνική αλληλεπίδραση στη μάθηση, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο βίωμα και την ερμηνεία.

Δραστηριότητα

Εντοπίστε σημεία σύγκλισης και απόκλισης μεταξύ των θεωρητικών Jarvis και Mezirow

Βιβλιογραφικές αναφορές

Jarvis, P. (1985). The Sociology of Adult & Continuing Education. London: Croom Helm.

Jarvis, P. (2004). *Adult Education & Lifelong Learning: Theory and Practice* (3rd). London: Routledge Falmer.

Jarvis, P. (2005). *Μεθοδολογία Εκπαίδευσης Ενηλίκων: Ταινία 1η-Συνεντεύξεις /Συνεντευκτής: Γ.Κουλαουζίδης.Πάτρα: ΕΑΠ.*

3.4. Ο Brookfield – η Κριτική της Ιδεολογίας.

Άγγλος θεωρητικός της εκπαίδευσης ενηλίκων, με πλούσιο συγγραφικό και διδακτικό έργο. Έχει τιμηθεί τέσσερις φορές με το Διεθνές Βραβείο Cyril Houle και την ερευνητική του δραστηριότητα. Με τις αρχικές του σπουδές στις Κοινωνικές Επιστήμες και επηρεασμένος από τη Σχολή της Φρανκφούρτης, ο Brookfield προσέγγισε την Εκπαίδευση Ενηλίκων υπό αντίστοιχο πρίσμα. Πηγές αναφοράς του αποτελούν οι θεωρητικοί της κριτικής θεωρίας όπως ο Adorno, ο Althusser, ο Foucault, ο Giroux, ο Gramsci, ο Hockheimer, ο Marcuse. Πυρήνας των ιδεών της κριτικής θεωρίας αποτελούν οι παραδοχές ότι καπιταλισμός διέπεται από ανισότητες, η σύγχρονη κοινωνία συνιστούν κοινωνίες της αφθονίας στις οποίες ο καταναλωτισμός και οι κυρίαρχοι ιδεολογικοί μηχανισμοί έχουν ως αποτέλεσμα τα άτομα να μην αμφισβητούν την κατεστημένη τάξη πραγμάτων και να αδυνατούν να διακρίνουν τις μορφές ανορθολογικότητας, καταπίεσης και αλλοτρίωσης που τους περιστοιχίζουν. Υπό το πρίσμα αυτών των ιδεών, η ανάλυσή του Brookfield στηρίζεται σε δύο θεμελιώδεις αρχές: α) οι δυτικές κοινωνίες διέπονται από έντονες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες και β) η τάξη των πραγμάτων εμφανίζεται ως φυσιολογική λόγω της επίδρασης που ασκεί επάνω τους η κυρίαρχη ιδεολογία. Κατά συνέπεια, ο κριτικός στοχασμός έχει πάντα πολιτική διάσταση, αναλύει τις σχέσεις ισχύος και εξετάζει κριτικά την κυρίαρχη ιδεολογία. Στόχος του κριτικού στοχασμού είναι «είναι η αποκάλυψη των κρυμμένων δυναμικών ισχύος» (Brookfield, 2007, σ. 168)... Ο δεύτερος σκοπός του κριτικού στοχασμού είναι να αποκαλύψει ηγεμονικές παραδοχές. Οι ηγεμονικές παραδοχές είναι αυτές που πιστεύουμε ότι αντιπροσωπεύουν σοφίες της κοινής λογικής και αυτές που δεχόμαστε ότι εξυπηρετούν τα δικά μας συμφέροντα χωρίς να συνειδητοποιούμε ότι αυτές οι ίδιες παραδοχές στην πραγματικότητα λειτουργούν μακροπρόθεσμα εναντίον μας υπηρετώντας τα συμφέροντα αυτών που μας αντιστρατεύονται» (στο ίδιο, 2007, σ. 169-170). Συνεπώς, στην ενήλικη μάθηση ιδιαίτερα πεδία ανάλυσης πρέπει να αποτελούν τα κρυμμένα ή φανερά συμφέροντα, η αναζήτηση των κοινωνικών ομάδων που αυτά εξυπηρετούν, οι «αντικειμενικές» στρεβλές αντιλήψεις και πραγματικότητες, η έμφαση της κυρίαρχης ιδεολογίας στο ατομικό σε αντιδιαστολή με το κοινωνικό και το συλλογικό.

Δραστηριότητα

Ο Reginald Scott είχε δηλώσει το 1601 ότι: «Το βασικό παράπτωμα των μαγισσών είναι πως είναι στρίγγλες». Αναφέρεται σε γυναίκες που αντιμιλούν στους συζύγους τους ή κουβεντιάζουν μεταξύ τους. Στρίγγλες χαρακτηρίζονταν οι «ενοχλητικές και οξύθυμες γυναίκες που διατάρασαν τη δημόσια ειρήνη...και όξυναν τις δημόσιες διαμάχες».

Ένα ποίημα του 1630 λέει:

«Άσχημα περνάει η δύσμοιρη οικογένεια που
ο κόκορας είναι σιωπηλός και η κότα κράζει.

Δεν ξέρω ποιος ζει πιο αφύσικη ζωή,

ο υπάκουος άντρας ή η γυναίκα που διατάζει»

«Αν όμως σαν Αμαζόνες επιτίθεστε στα παλικάρια σας,

και μας κάνετε για τη ζωή μας να φοβόμαστε, μπορεί αυτό να είναι καλό για τις αδελφές και τις θείες σας, αλλά πιστέψτε με, δε σας παντρεύομαστε» Stardust L., (2010). ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΠΥΡΑ- Το κυνήγι μαγισσών στην Ευρώπη, οι περιφράξεις και η άνοδος του καπιταλισμού, Αθήνα: Κόκκινο Νήμα, σελ.24

Η κριτική ανάλυση κειμένου είναι να αναγνωριστούν, μέσα στο αναλυόμενο κείμενο, οι κυρίαρχες πολιτιστικές αξίες, οι ηγεμονικές διεργασίες που εμπεριέχονται στην πρακτική και οι καπιταλιστικές μορφές οργάνωσης που αντανακλώνται στην εκπαίδευση ενηλίκων. Στο πλαίσιο αυτό απαντήστε στα παρακάτω πολιτικά ερωτήματα

1. Ποιων τα (κοινωνικά και πολιτικά) συμφέροντα φαίνεται να εξυπηρετούνται μέσα από το κείμενο;
2. Σε ποιο βαθμό απόψεις και αντιλήψεις που υπάρχουν στο κείμενο παρουσιάζονται ως «αντικειμενικές» και «πέραν πάσης αμφιβολίας» πραγματικότητες, οι οποίες υποτίθεται ότι βρίσκονται πέραν της ανθρώπινης παρέμβασης και δυνατότητας αλλαγής;
3. Σε ποιο βαθμό το κείμενο αποδίδει έμφαση στο μεμονωμένο άτομο και υποβαθμίζει το ρόλο της συλλογικής, κοινωνικής και πολιτισμικής διάστασης;
4. Συμβάλλει το κείμενο στην καλλιέργεια προϋποθέσεων για την ανάληψη πρωτοβουλιών συλλογικής δράσης για την αλλαγή και βελτίωση της πραγματικότητας;»

Σημαντική θεωρείται η συμβολή του Brookfield στην ανάπτυξη εκπαιδευτικών τεχνικών που προωθούν τον κριτικό στοχασμό. Μερικές από τις πρακτικές που προτείνει οι παρακάτω:

- **Η τεχνική του «μέσα κύκλος – έξω κύκλος»**

Ο/η εκπαιδευτής/τρια δημιουργεί δυο υπο-ομάδες εκπαιδευομένων, που αποτελούν η καθεμιά τον μέσα και τον έξω κύκλο αντίστοιχα, και ζητά από τις δύο υπο-ομάδες να πάρουν αυτή τη διάταξη στο χώρο (η μια ομάδα σχηματίζει τον μέσα κύκλο, στο εξωτερικό του οποίου αναπτύσσεται η άλλη υπο-ομάδα – ο έξω κύκλος). Η υπο-ομάδα του μέσα κύκλου συζητά κάποιο θέμα, ενώ η υπο-ομάδα του έξω κύκλου καταγράφει τις απόψεις, τις θέσεις και τις αντιδράσεις που αναδύονται κατά τη συζήτηση αυτή. Σε μερικές περιπτώσεις οι δύο υπο-ομάδες εναλλάσσουν ρόλους ή ακόμη και μέλη της μιας υπο-ομάδας εντάσσονται στην άλλη. Στη συνέχεια και όταν ολοκληρωθεί η συζήτηση, οι υπο-ομάδες επανέρχονται σε σύνθεση ολομέλειας και συζητούν τα όσα βίωσαν κατά την εφαρμογή της τεχνικής αυτής: συνήθως οι εκπαιδευόμενοι/ες του έξω κύκλου επισημαίνουν τι διαδραματίστηκε και επιχειρούν να ερμηνεύσουν τις θέσεις και τις συμπεριφορές που παρατήρησαν, ενώ οι εκπαιδευόμενοι/ες του μέσα κύκλου αιτιολογούν τις απόψεις που διατύπωσαν.

- **Η Τεχνική της «μεθοδολογικής πίστης»**

Ο/η εκπαιδευτής/τρια καλεί τους εκπαιδευομένους/ες να αφιερώσουν ελάχιστο χρόνο σκέψης και να αναλογιστούν πώς θα ήταν η πραγματικότητα εναλλακτικά ή πως θα την ήθελαν οι ίδιοι/ες. Μέσω αυτής, συντελείται επίσης η συσχέτιση και η αλληλεπίδραση της δράσης και της κριτικής σκέψης των εκπαιδευομένων, καθώς σκέφτονται, δρουν, παρατηρούν και δημιουργούν μια εναλλακτική και καλύτερη πραγματικότητα (Brookfield, 1986&2005).

- **Ο «συνήγορος του διαβόλου» (devil's advocate).**

Στη πρακτική αυτή ο εκπαιδευτής/τρια καλείται να κάνει το «συνήγορο του διαβόλου» και να εκφραστεί με αντίθετη άποψη απέναντι στην ομοφωνία των εκπαιδευομένων της αίθουσας του, οδηγώντας έτσι τους/τις εκπαιδευομένους/ες να εκφράσουν τις απόψεις και τις εναλλακτικές πεποιθήσεις τους (Brookfield, 1986)

- **Μελέτη «ανεπιθύμητης» περίπτωσης**

Δίνεται μια προβληματική κατάσταση, μια κατάσταση που δεν θα επιθυμούσαμε να συμβεί και ο εκπαιδευτής/τρια ζητά από τους εκπαιδευόμενους/ες να προσδιορίζουν τις ενέργειες που οδήγησαν σε αυτή την κατάσταση ή τις ενέργειες που θα έπρεπε να γίνουν ώστε να είχαμε την αντίθετη εξέλιξη (την επιθυμητή κατάσταση)

Τέλος, είναι σημαντικό να σημειωθεί η μεγάλη σημασία που απέδιδε ο Brookfield στη συμμετοχής σε συνεργατικές ομάδες για την προώθηση του κριτικού στοχασμού. « Ένα από τα βαθύτερα στοιχεία που έγιναν αισθητά στις ιστορίες της σκοτεινής πλευράς του κριτικού στοχασμού είναι η καθοριστική σημασία που έχει μια κοινότητα συναδέλφων στη διατήρηση της δέσμευσης των ατόμων σχετικά με την κριτική διαδρομή και τους μετασχηματισμούς που εμπεριέχει». (Brookfield). Για την ύπαρξη δημοκρατικών εκπαιδευτικών ομάδων, ο ρόλος του εκπαιδευτή/τριας είναι κρίσιμος. Ο/η εκπαιδευτής/τρια που ενεργεί δημοκρατικά θα πρέπει να δημιουργεί δραστηριότητες, να οριοθετεί συνθήκες και τρόπους αλληλεπίδρασης που αμφισβητούν τις ανταγωνιστικές, ηθικές και ηγεμονικές προσδοκίες.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Στον προσωπικό ιστότοπο του Brookfield <http://www.stephenbrookfield.com/> θα βρείτε πολλές χρήσιμες πηγές (βιβλία, εκπαιδευτικά υλικά, δραστηριότητες, podcasts).

Brookfield S. 2000 Contesting Criticality:Epistemological and Practical Contradictions in Critical Reflection in ADULT EDUCATION RESEARCH CONFERENCE, Kansas State University Libraries, New Prairie Press

<https://newprairiepress.org/cgi/viewcontent.cgi?article=2150&context=aerc>

Brookfield S. So Exactly What is Critical About Critical Reflection? In, J. Fook, V. Collington, F. Ross, G. Ruch and L. West (Eds.). Researching Critical Reflection and Research: Multidisciplinary Perspectives. (NY: Routledge (2016).

<https://static1.squarespace.com/static/5738a0ccd51cd47f81977fe8/t/59555771725e2501e8eb699c/1498765174501/Brookfield-2016-So+Exactly+What+is+Critical+About+Critical+Reflection%3F.pdf>

Brookfield S Transformative Learning and the Awareness of White Supremacy Développer une conscience critique Volume 7, Number 3, 2018, p. 63–69

<https://www.erudit.org/en/journals/phro/1900-v1-n1-phro04165/1054410ar/>

Παραδείγματα Κριτικής Ανάλυσης

«ΑΣΚΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΡΙΤΙΚΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ

1. Σκεφτείτε τις καλύτερες ομάδες διαλόγου στις οποίες έχετε συμμετάσχει. Ποια γεγονότα ήταν εκείνα που έκαναν αυτές τις συζητήσεις τόσο ικανοποιητικές; Κρατήστε μόνοι σας σημειώσεις σχετικά με αυτό. (5 λεπτά)
2. Σκεφτείτε τις χειρότερες ομάδες διαλόγου στις οποίες έχετε συμμετάσχει. Ποια γεγονότα ήταν εκείνα που έκαναν τις συζητήσεις αυτές τόσο μη ικανοποιητικές; Κρατήστε μόνοι σας σημειώσεις σχετικά με αυτό. (5 λεπτά)
3. Μοιραστείτε με την ολομέλεια τα στοιχεία που έκαναν αυτές τις ομάδες διαλόγου τόσο αποτελεσματικές για εσάς. Αναζητήστε κοινές εμπειρίες και χαρακτηριστικά των συζητήσεων αυτών που θα θέλατε να υπάρχουν και στην παρούσα ομάδα διαλόγου. (10 λεπτά)
4. Μοιραστείτε με την ολομέλεια τα στοιχεία που έκαναν τις ομάδες διαλόγου τόσο αναποτελεσματικές για εσάς. Αναζητήστε κοινές εμπειρίες και χαρακτηριστικά των συζητήσεων αυτών που θα θέλατε να αποφευχθούν σε αυτή την ομάδα κριτικού στοχασμού. (10 λεπτά)
5. Για καθένα από τα χαρακτηριστικά μιας καλής συζήτησης στα οποία συμφωνείτε, προσπαθήστε να προτείνετε τρεις ενέργειες τις οποίες θα μπορούσε να κάνει μια ομάδα ώστε να διασφαλίσει, κατά το δυνατόν, ότι αυτά τα χαρακτηριστικά θα υπάρχουν. Προσπαθήστε να είστε όσο πιο συγκεκριμένοι και σαφείς γίνεται. Για παράδειγμα, αν νιώθετε πως μια καλή συζήτηση είναι εκείνη που συνδέει το θέμα συζήτησης με τα επόμενα και κάνει αναφορές και στηρίζεται στα προηγούμενα, θα μπορούσατε να προτείνετε έναν κανόνα βάσει του οποίου κάθε σχόλιο που θα γίνεται από έναν συμμετέχοντα να συνοδεύεται από μια εξήγηση σχετικά με το πώς συνδέεται ή εκπορεύεται από ένα προηγούμενο σχόλιο. (10 λεπτά)
6. Για καθένα από τα χαρακτηριστικά μιας κακής συζήτησης στα οποία συμφωνείτε, προσπαθήστε να προτείνετε τρεις ενέργειες που θα μπορούσε να κάνει μια ομάδα ώστε να διασφαλίσει, κατά το δυνατόν, ότι αυτά τα χαρακτηριστικά θα αποφευχθούν. Για παράδειγμα, αν νιώθετε πως μια κακή συζήτηση συμβαίνει όταν η παρουσία ενός ατόμου κυριαρχεί, θα μπορούσατε να προτείνετε έναν κανόνα βάσει του οποίου κανένας δεν θα μπορεί να παρέμβει ξανά στο διάλογο με νέο σχόλιο, εάν δεν έχουν μιλήσει ενδιάμεσα τουλάχιστον τρία ακόμα άτομα (εκτός αν κάποιο άλλο μέλος της ομάδας συγκεκριμένα ζητήσει από το συγκεκριμένο συμμετέχοντα να πει κάτι ακόμα). (10 λεπτά)
7. Προσπαθήστε να ολοκληρώσετε αυτή την άσκηση δημιουργώντας μια λίστα η οποία θα περιλαμβάνει συγκεκριμένους βασικούς κανόνες στους οποίους συμφωνείτε. Αν λιγότεροι από τα 2/3 των συμμετεχόντων υποστηρίζουν ένα συγκεκριμένο κανόνα, προτείνω να συμφωνήσετε στην επανεξέταση αυτού του κανόνα μετά από τέσσερις –το πολύ– συναντήσεις της ομάδας. Τότε, η ομάδα μπορεί να αποφασίσει να απορρίψει ή να ενσωματώσει τον κανόνα ή να προσθέσει κάποιον άλλο. (10 λεπτά)» (Brookfield, 2006, σ. 16-17)